

Politikai elit 2009

Szakmai záró beszámoló

A politikai elit esetében a korábbi, az MTA Politikai Tudományok Intézetében zajló kutatásokhoz hasonlóan, az elit pozicionális meghatározását alkalmaztuk (a korábbi kutatások mintavételéről lásd Csurgó – Himesi – Kovách 2002). A politikai elitmintát a következő pozíciók betöltőiből választottuk ki: a Köztársasági Elnöki Hivatal fő tisztségviselői, a kormány tisztségviselői, az önálló állami szervezetek vezetői, a parlamenti képviselők, az országos kisebbségi önkormányzatok vezetői, a közigazgatási hivatalok vezetői, a fővárosi és kerületi polgármesteri hivatalok vezetői, a megyei önkormányzati vezetők, a parlamenti és nem parlamenti pártok vezetői, a társadalmi szervezetek vezetői, a nemzetiségi, etnikai önkormányzatok vezetői, a sport- és egyéb szövetségek fő tisztségviselői, a szakszervezeti vezetők, a gazdasági és pénzügyi vezetők, a kamarák vezetői és az egyházi és felekezeti főméltóságok. A politikai-közéleti elitmintavétel során pozicionális elit-megközelítést alkalmaztunk, figyelembe véve, hogy e pozíciók a vizsgált politikai-közéleti mezőben mind horizontálisan (kormányzat, egyház, érdekvédelmi szervezetek stb.), mind pedig vertikálisan (miniszter, államtitkár, polgármester) jól elkülöníthető elitszegmenseket takarnak. A minta kiválasztásához a 2009-es, A magyar közélet kézikönyve (MKK) című kiadványt használtuk. Ez alapján határoztuk meg azoknak az intézményeknek a körét, mely mintavételünk alapját jelentette, majd a kiválasztott intézmények, illetve intézménytípusok vezető pozícióit betöltők közül szakértői kiválasztással jelöltük ki a lekérdezettek fő listáját, és a hozzá tartozó két pótlistát. A kutatás során 401 főt kérdeztünk meg. A politikai-közéleti elitfelmérés során az alábbi intézménytípus-kvótákat figyelembe véve alakítottuk ki a mintánkat.

1. táblázat: A politikai elitminta kvóták szerint

	N	%
Magyar Köztársaság	7	1,7
Országgyűlési képviselők	27	6,7
Minisztériumok	19	4,7
Miniszterelnöki Hivatal	1	,2
Önálló állami szervezetek	27	6,7
Magyarország és az Európai Unió	4	1,0
Önkormányzatok	56	14,0
Pártok	7	1,7
Társadalmi szervezetek	51	12,7
Nemzetiségi, etnikai, kisebbségi szervezetek	9	2,2

Sportszervezetek	18	4,5
Szakszervezetek	71	17,7
Gazdasági érdekvédelem	47	11,7
Pénzügyi szervek	12	3,0
Kamarák	14	3,5
Egyházak, felekezetek	31	7,7
Összesen	401	100,0

Elemezzük, hogy a 2009-es politikai-közéleti elitminta a strukturális, szociológiai paraméterek mentén mennyire definiálható elitként, illetve, hogy a mintába került személyek milyen arányban azonosítják önmagukat elitként.

Az elemzéshez a politikai elitmintát Pareto (1968) megközelítésére támaszkodva két jól elkülöníthető almintára osztottuk, az elsőbe a párt- és a kormányzó elit tagjait soroltuk, tehát a parlamenti képviselőket, pártvezetőket, minisztériumok és kormánysszervek vezetőit, valamint a nagyobb települési önkormányzatok vezetőit, azaz a helyi kormányzó elitet. A másik almintát az ún. közéleti-intézményi elit alkotja, azaz azon intézmények és szervezetek vezetői, akik nem tartoznak a politika közvetlen irányítói közé, de a közélet irányításában fontos szerepet játszó intézményekhez köthetők. Ide tartoznak például az érdekvédelmi szervezetek, az önálló állami szervezetek, társadalmi intézmények és a felekezetek vezetői. A párt- és kormányzó elit, azaz a szűkebb értelemben vett politikai elit a minta 30,2 százalékát alkotja, míg a minta nagyobb hányada (69,8 százalék) a közéleti-intézményi elithez sorolható. Mintánk nagyobb részét tehát az ún. nem kormányzó elit alkotja, akik pozíciójukon keresztül közvetve képesek befolyásolni a politikai döntéseket, a politikai döntések irányítóinak aránya a mintában alacsonyabb. Ezért a minta bemutatása során külön figyelmet szentelünk a kétféle politikai elit (kormányzó és nem kormányzó elit) közötti hasonlóságok és különbségek elemzésének.

A továbbiakban azt vizsgáljuk, hogy a különböző strukturális elitképző dimenziók és mutatók (származás, iskolázottság, munkaerő-piaci, foglalkozási pozíció) vonatkozásában mi jellemzi a 2009-es politikai elitminta tagjait.

2. táblázat: A politikai elit objektív jellemzői

	Teljes minta (%) N=401	Párt- és kormányzó elit (%) N=121	Közéleti-intézményi elit (%) N=280
Születési hely típusa	Összefügg (Chi2 szigf. = 0,000)		
1000 lakos alatti falu	6	5,0	6,4
1000-3000 lakosú falu	12,7	20,7	9,3
3000 lakos feletti falu	8,2	10,7	7,1
10000 lakos alatti város	5,7	9,9	3,9
10-100000 lakosú város	15,5	13,2	16,4

Nagyváros	7,0	8,3	6,4
Főváros	23,9	10,7	29,6
Nincs adat	21,0	21,5	20,7
Apa foglalkozása	Független (Chi2 szigf=0,466)		
Vezető	25,4	24,0	26,1
Beosztott értelmiségi	30,9	27,3	32,5
Irodai és egyéb szakalkalmazott	7,5	5,8	8,2
Szakképzett fizikai	24,4	27,3	23,2
Szakképzetlen fizikai	2,7	4,1	2,1
Nem tudja, nincs adat	9,0	11,6	7,9
Apa iskolai végzettsége	Független (Chi2 szigf=0,074)		
Legfeljebb alapfok	19,7	24,8	17,5
Szakmunkás	14,7	16,5	13,9
Középfok	20,4	14,9	22,9
Felsőfok	36,4	30,6	38,9
Tudományos fokozat	4,7	6,6	3,9
Nincs adat	4,0	6,6	2,9
Iskolai végzettség	Független (Chi2 szigf= 0,959)		
Legfeljebb alapfok	0,7	0,8	0,7
Szakmunkás	0,7	0,8	0,7
Középfok	6,0	5,8	6,1
Felsőfok	78,3	78,5	78,2
Tudományos fokozat	11,2	9,1	12,1
Nincs adat	3,0	5,0	2,1
Jelenlegi foglalkozása	Összefügg (Chi2 szigf=0,005)		
Vezető	78,8	89,3	74,3
Beosztott értelmiségi	11,5	5,0	14,3
Irodai és egyéb szakalkalmazott	0,2	0,8	-
Szakképzett fizikai	-	-	-
Szakképzetlen fizikai	-	-	-
Nincs adat	9,5	5,0	11,4
Nettó éves jövedelem	Van összefüggés (Chi2 =0.000)		
1 millió forint alatt	3,2	1,8	3,9
1-2 millió forint között	8,4	1,8	11,3
2-4 millió forint között	29,2	16,7	34,8
4-7 millió forint közötti	28,4	40,4	23,0
7-10 millió forint közötti	12,2	17,5	9,8
10-15 millió forint fölötti	6,5	9,6	5,1
15 millió forint fölött	6,2	4,4	7,0
Nem tudja	5,9	7,9	5,1
Összesen	100,0	100,0	100,0

A származás tekintetében a születési hely típusa azt mutatja, hogy mind a minta egészében, mind a közéleti-intézményi almintá esetében viszonylag magasnak tekinthető a budapesti származásúak aránya (23,9% és 29,6%). Ebben a vonatkozásban a párt- és kormányzó elit mutat lényegesebb eltérést, közöttük alacsony, mindössze 10,7 százalék a fővárosi születésűek aránya, és viszonylag magas a falusi (36,4%) születésűek hányada. Magas státusú származási hellyel tehát inkább a

közéleti-intézményi elit rendelkezik a mintán belül. A származásra vonatkozó további mutatók, tehát az apa iskolai végzettsége és foglalkozása tekintetében nincs lényeges eltérés a teljes minta és a két almintá között. A politikai elit nagyobb hányada magas társadalmi státusú apától származik, az apák 56,3 százaléka vezető vagy beosztott értelmiségi származású volt, amikor az elittag 14 éves volt, és az iskolai végzettség alapján is viszonylag jelentős (36,4%) a felsőfokú végzettségűek aránya a teljes mintában. Ez az arány hasonló a két almintában is (30,6% a párt- és kormányzó elit, 38,9% a közéleti-intézményi elit tagjai körében). Ugyanakkor a politikai elit tagjainak vertikális társadalmi mobilitását is jelzi, hogy az elit közel harmadának édesapja szakképzett fizikai vagy még alacsonyabb foglalkozási státusú volt.

A pozicionális módon meghatározott politikai elit tagjainak az iskolai végzettsége és foglalkozása messze meghaladja a hazai átlagot: a politikai elit egészére az iskolázottság magas foka jellemző, a teljes minta 78,3 százaléka felsőfokú végzettségű, és emellett 11,2 százaléku tudományos fokozattal is rendelkezik. Az iskolázottság tekintetében nincs lényeges különbség a minta egésze és az alminták között. Ugyanakkor az önbevalláson alapuló jövedelmi adatok azt jelzik, hogy a politikai elit tagjai jövedelmi helyzetüket tekintve nem a társadalmi hierarchia csúcsán foglalnak helyet, jellemző jövedelmi kategóriák a 2-4 millió, valamint 4-7 millió forint közötti éves jövedelem, amely közép-, illetve felső középosztályi jövedelmi státusra utal. A párt- és kormányzó elit, valamint a közéleti-intézményi elit tagjai között azonban eltérés figyelhető meg, a párt- és kormányzó elit tagjaira magasabb, inkább felső középosztályi jövedelmi státus jellemző (a 4-7 millió Ft közötti jövedelműek aránya 40,4%), míg a közéleti-intézményi elit tagjai legnagyobb arányban (34,8%) a 2-4 millió Ft közötti éves nettó jövedelemkategóriát jelölték meg. Vagyoni helyzetüket tekintve azonban adataink azt jelzik, hogy a politikai elit tagjai nem tartoznak a legnagyobb vagyonnal rendelkezők felső osztályába.

A pozicionális mintavételi eljárásból is adódóan a vizsgált politikai-közéleti-intézményi elit elitstátusának legmarkánsabb mutatója a foglalkozás.

A fenti strukturális elítképző mutatók alapján a mintában szereplő elittagok elitstátusa leginkább az iskolázottság alapján igazolható, és a mintának lényegében a fele esetében a származási adatok is jelzik az elittagok magas társadalmi státusát. Az objektív mutatók mellett az elit szubjektív önbesorolása is jelzi a mintánkban szereplők elit státusát. Kérdőívünk a kérdezettek elitidentitására vonatkozóan is tartalmazott kérdéseket. Ezzel részletesen is foglalkozik Bányai – Légmán ebben a kötetben, s bemutatjuk, hogy a szubjektív önbesorolás alapján a mintába került politikai-közéleti szereplők mennyire tekintik magukat elitnek. Ehhez a következő kérdésekre adott válaszokat használtuk fel: Ön a magyar politikai-közéleti elithez tartozónak tartja magát?;

melyik társadalmi osztályba sorolná magát?; illetve, hogy mennyire érzi magát közel vagy távol a különböző elitcsoportoktól? (pl. gazdasági elit, politikai elit stb.)

3. táblázat Az elithez tartozás szubjektív mutatói a politikai-közéleti elittagok körében

	Teljes minta (%) N=401	Párt- és kormányzó elit (%) N=121	Közéleti-intézményi elit (%) N=280
Ön a magyar politikai-közéleti elithez tartozónak tartja magát?	Független (Chi2 szigf= 0,346)		
Igen	36,1	42,1	34,3
Nem	58,7	53,7	60
Nem tudja	4,7	4,1	5
Nincs válasz	0,5	-	0,7
Melyik társadalmi osztályba sorolná magát?	Független (Chi2 szigf=0,076)		
Felső osztály	5,5	8,3	4,3
Felső-közép osztály	32,7	26,4	35,4
Középosztály	51,4	53,7	50,4
Alsó-közép osztály	8	7,4	8,2
Munkásosztály	0,2	0,8	-
Alsó osztály	0,2	0,8	-
Nem tudja, nincs adat	1,9	2,5	1,1

Nem vallja magát az elithez tartozónak a politikai elitnek a minta több mint fele (58,7%). A minta egészénél valamivel többen, de nem lényegesen többen vallották magukat a politikai elithez tartozónak a párt és kormányzó elit almintájában. Jellemző tehát, hogy a szubjektív önbesorolás alapján a kérdezetteknek csupán valamivel több, mint egyharmada vallja magát a politikai elit tagjának. Még nagyobb „szerénység” figyelhető meg a társadalmi osztályba való önbesoroláskor. A minta fele lényegében a középosztályhoz sorolja magát, és a teljes mintának mindössze 5,5 százaléka, a párt és kormányzati elit almintájának pedig 8,3 százaléka sorolja magát a felső osztályba. Ennek a fajta szerénységnek, az elit szubjektív önképének és elitidentitásának a megvilágítására jelen módszertani bevezetőben nem vállalkozunk, csupán csak jelezzük, hogy a vizsgált elittagok lényegesen alacsonyabb számban vallják magukat elitnek, mint azt az objektív mutatók és az alkalmazott mintavételi megközelítés, azaz az elfoglalt pozíciók alapján feltételezhetnénk.

Valamivel árnyaltabb képet ad az elittagok szubjektív önbesorolásáról az a kérdés, amelyben arra kértük az elittagokat, hogy egy hétfokú skálán jelöljék meg, mennyire érzik magukat közel a megadott elitcsoportokhoz. Hipotézisünk szerint ez a fajta szubjektív közelség jó mutatója a szubjektív csoport-hovatartozásnak, az elitidentitásnak is, az adott elitcsoporttal való

azonosulásnak, közösségvállalásnak is. A 4. táblázat a különböző elitcsoportoktól közel elhelyezkedők arányát mutatja az egyes mintákban. (Közelinek adataink alapján azok tekintik magukat az egyes elitcsoportokhoz, akik az elitcsoporttól való távolságukat a 7 fokú skálán 1 (nagyon közel) és 3 értékek közé helyezték.)

4. táblázat: Mennyire érzi magát közel a különböző elitcsoportokhoz?

Közel	Teljes minta (%) N=401	Párt- és kormányzó elit (%) N=121	Közéleti-intézményi elit (%) N=280
Gazdasági elit	24,4	28,1	22,9
Kulturális elit *	36,5	35,3	37,1
Szakmai/szakértői/szakértelmiségi elit *	38,7	56,2	31,1
Tudományos elit	52,6	51,2	53,2
Politikai elit *	33,4	43	29,3
Közigazgatási elit *	42,4	62,8	33,6
Művészeti elit *	25,9	30,6	23,9
Médiaelit/véleményformáló elit *	28,9	34,7	26,4

* - az összefüggés szignifikáns.

A politikai elit tagjai a tudományos elitekhez érzik magukat legközelebb: a teljes mintában 52,6% százalékuk helyezte a tudományos elitekhez közel magát; a két almintában hasonló arányokat figyelhetünk meg. Érdekes eredménynek tekinthető, hogy a politikai elitekhez a teljes mintán belül csak a kérdezettek 33,4 százaléka érzi magát közel, és ez az arány a párt- és kormányzó elit almintája esetében is csak 43 százalék. Leginkább a párt- és kormányzati elit tagjai azonosulnak a különböző elitcsoportokkal. Kiugróan magas a közigazgatási elitekhez önmagukat közel elhelyezők aránya a párt- és kormányzati elit almintájában (62,8%), míg ez az arány a közéleti-intézményi mintában csak 33,6%. A közéleti-intézményi almintán és a teljes minta között lényegében nincs eltérés a különböző elitcsoportokhoz való közelséget megjelölők arányában. A párt- és kormányzó elit a már említett közigazgatási elitcsoport mellett még jelentős hányadban érzi magát közel a szakmai/szakértelmiségi elitekhez (56,2%), míg ez az arány a közéleti-intézményi almintában csak 31,1%.

A szubjektív társadalmi önbesorolás-mutató, azaz a társadalmi közelség – távolság alapján a vizsgált elit leginkább a tudományos elitekkel azonosul, tehát a legtöbben ehhez az elitcsoporthoz érzik magukat közel. A párt- és kormányzó elit esetében figyelhető meg leginkább az elitekhez való közelség, tagjaik többsége közel helyezi magát a tudományos elit mellett a közigazgatási és a

szakmai/szakértelmiségi elithez is. A szubjektív mutatók alapján a politikai elit a tudományos elithez és részben a közigazgatási és szakmai/szakértelmiségi elithez áll legközelebb. Mindezek okainak feltárásához további vizsgálatok szükségesek. Jelen tanulmány keretei között annyit érdemes kiemelni, hogy az objektíven magas státusú és a közéleti intézményekben vezető pozíciókat elfoglaló elittagok a szubjektív önbesorolás, az elitidentitás alapján nem érzik (vagy nem vállalják) elitpozíciójukat; önmagát az elithez valamivel nagyobb arányban érzi magát közelebb a párt- és kormányzó elit a politikai eliten belül. Adataink azt mutatják, hogy a pozicionális mintavételi eljárás, amely a társadalmi besorolási móddal összhangban politikai elitnek a politika és közélet meghatározó intézményeinek vezető pozícióit betöltő személyeket tekint, azokat éri el, akik döntően az iskolázottság és részben a származás alapján helyezkednek el a társadalmi hierarchia csúcsán, ugyanakkor önmagukat nem definiálják elitként és még kevésbé politikai elitként. A pozicionális mintavételi eljárás tehát leginkább az elit strukturális meghatározásának – amely elitként a társadalmi hierarchia csúcsán elhelyezkedő, magas társadalmi státusú egyéneket határozza meg – szempontjait érvényesíti, de az elit csoporttudatára is épülő definíciójának szempontjait nem foglalja magába.

A politikai eliten belül egy éles határvonalat jelent a tevékenységszerkezetbeli eltérés az intézményi pozíciók és a hivatásos politikusi pozíciók között. A párt és kormányzó elit fő sajátossága a professzionalizálódás, a szakmai tudás háttérbe szorulása és a politikusi hivatás térnyerése, míg a közéleti elit esetében a szakmai tudás alapján megszerzett pozíció dominál.

A politikai elit állam szerepével kapcsolatos attitűdjének vizsgálata az elit értékek mentén történő töredezettségét jelzi. Nincsenek jól körülhatárolható értékcsoportok. A politikai elitre nem jellemző a határozott értékválasztás és a többség nem tekinthető sem állam, sem piacpártinak. Ezt erősíti az is, hogy véleményük szerint az ország ügyeire a legnagyobb befolyással a gazdasági és politikai elit van, és befolyásuk mértékét azonosnak értékelik. Az elit, elvileg, mintaadó szerepet tölt be a társadalomban és így aktívan hozzájárul a politikai közösség formálódásához. A politikai aktivitás alapján a politikai elit két markánsan elkülönülő csoportra bomlik a politikailag aktívak és a politikailag inaktívak csoportjára, amely tagolódás egybeesik, eliten belüli szektoriális-pozicionális elkülönüléssel, és a hozzá kapcsolódó tevékenységszerkezetbeli eltéréssel. Aktív politikai magatartás a párt és kormányzó elitre illetve a hivatásos politikusok csoportjára jellemző. A civil aktivitás esetében a politikai elit egységesebb képet mutat a politikai elit tagjaira aktív civil/közösségi életet jellemző, ami a civil szervezeti tisztségvállalástól a közösségi rendezvényeken való részvételen át a média megjelenésig terjed. A társadalmi aktivitás azaz az informális társas tevékenységek vonatkozásában a politikai elit két csoportja a párt és kormányzó elit valamint a közéleti elit között jelentős különbségek vannak, a párt és kormányzó elit nagyobb

aktivitást mutat. A politikai elit egészére igaz, hogy alapvetően a kulturális tevékenységekben aktív (színház, koncert, mozi), míg az eltérés a párt és kormányzó elit és közéleti elit között a sporthoz való viszonyban valamint az esti szabadidős tevékenységek esetében van. Összességében elmondható, hogy az informális tevékenységek esetében a politikai elitre lényegesen alacsonyabb aktivitás jellemző, mint a formális (főként civil, de a politikai elit esetében politikai is) tevékenységek esetében. A közéleti aktivitás magas foka a politikai elit esetében az individualizálódással elemeivel párosul. A közösségi cselekvés formális színterein való részvétel nem párosul a kollektivitás egyéni jellegzetességeivel. Mindezek pedig feltételezésünk szerint inkább az elitista demokráciát erősítik, (Bihari 2005)¹ melyben a közélet formális tereit a politikai elit uralja, anélkül, hogy a kollektivitás ethosának mintáját közvetítené a társadalom felé ezáltal kevésbé járulva hozzá a politikai közösség fejlődéséhez, a részvételi demokráciához. A 2009-es politikai elit tehát csak részben felel meg a Bibó által is megfogalmazott elvárásoknak, tehát, hogy „megkeresse és alkalmazza is magára a társadalmi értékelésnek azokat az új szempontjait, melyek megfelelnek a megváltozott társadalmi közmegegyezésnek, és alkalmasak a közösség megzavart harmóniájának a helyreállítására”.

Míg a gazdasági és kulturális elit erős identitástudattal rendelkezik, az sokkal gyengébb a politikai elit esetében.

Az analitikus identitáselemzés eredménye szerint a politikai elit adott identitásuk (származási családjuk státusa) szempontjából két típust különböztethetünk meg. Az egyik típus magas státusú családból származik, és főleg a fővárosban éltek gyerekkorukban. A másik típusba alacsony vagy vegyes státusú családból származók sorolhatóak, akik főként faluban vagy kisvárosban nőttek fel. A választott identitás elemeként a foglalkozási karrierutak jellemzője, hogy a jelenlegi politikai elitnek van munkatapasztalata (sőt, sok esetben jelentős) az állami vagy államközeli vállalatoknál. Tehát karrierjük felépítésében főként a közszférához kötődtek, ennek a logikáját ismerték meg, és kamatoztatták később ezeket az ismereteiket. A megkérdezettek mindössze harmada tekinti magát jelenleg is a politikai elit tagjának, erről az inkonzisztenciáról a kvalitatív elemzés során mélyebb ismereteket szerezhetünk.

A szakmaiság nagyon erősen van jelen a politikusi identitásban, és ezzel párhuzamosan a párton keresztül történő önmeghatározások háttérbe szorult. Az interjúalanyok többnyire próbálnak elhatárolódni a politikusságtól, és párthoz, politikához kevésbé kötődő szakemberként megjelenni az elbeszélésekben. Közvetlenül a rendszerváltást követően, amikor a politikusság minden résztvevő számára új szerepkör volt, amihez még nem kapcsolódtak egyértelmű szerepelvárások, szabályok és normák, a párthoz való tartozás biztonságot, útmutatást adhatott az újdonsült

¹ Bihari Mihály (2005): Magyar Politika 1944-2004. Budapest: Osiris Kiadó.

politikusok számára, hogyan váljanak politikussá. Most már nincs szükség erre, így a pártok elvesztették a politikusi identitás kialakításában, meghatározásában játszott alapvető szerepüket. A pártok jelentőségének csökkenéséhez hozzájárulhat az embereknek a politikából, pártokból való kiábrándulása is. Mintha kevésbé hiteles lenne ma egy pártember, mint egy független szakértő. Talán ezzel indokolható az is, hogy az interjúalanyaink által képviselt politikai ideológiák szinte egyáltalán nem jelentek meg politikusi identitásukban, nem a jobb vagy baloldaliság, konzervativizmus-liberalizmus tengelyen határozták meg magukat, s a politikus pálya morális, erkölcsi megközelítései is alig-alig szerepeltek elbeszéléseikben. Többségük élettörténetében mintha egyfajta harmonikus világgént ábrázolódna a politikai színtér, ahol a politikai ellenfelek nem jelennek meg, és ahol megfelelő viselkedéssel, kommunikációval és kompromisszumokkal sikereket lehet elérni. Egy olyan interjúalany volt csak, akinél nagyobb szerepet játszott a konfliktusok felvállalása a kompromisszumok helyett, és aki nyíltan beszélt a politikai oldalakról, ellentétekről.

A politikai elit identitásának vizsgálata és a hozzá kapcsolódó társadalmi viselkedés és magatartás kutatása a politikai elit kutatásának egyik központi kérdése lehet a jövőben is.